

Naše věrná společnice – kočka

První dvě čísla letošní Živy přináší příspěvky věnované představitelům tzv. velkých koček. Prostor jazykového koutku poskytneme naopak mnohem menší zastupkyni – kočce domácí, která u nás dnes patří k oblíbeným domácím mazlíčkům. V minulosti bývaly kočky v některých obdobích uctívány jako božstvo chránící člověka před zlem, v jiných naopak pronásledovány a zatracovány jako spojenci ďábla nebo čarodějnic (zde jsou nejspíš praktičtější pověry, že černá kočka, která člověku přeběhne přes cestu, přináší smůlu). Vždy bývaly a jsou využívány pro lov myší, např. ve středověku v japonských chrámech měly kočky chránit staré rukopisy a také zámotky bource morušového a v britském námořnictvu prý od 18. až do 20. stol. byla kočka oficiálním členem lodní posádky.

Nejstarší záznamy o domestikovaných kočkách pocházejí ze starověkého Egypta. Podle etymologického slovníku se kočky ze severní Afriky dostaly do Evropy latinským či keltským prostřednictvím. Za základ pozdnělatinského označení *cattus*, *cata*, z něhož vychází praslovanské *koť* a rovněž pojmenování v dalších evropských jazycích, bývá považována výpůjčka z nubijského *kadīs*. V češtině se slovo objevuje od 14. stol., z výrazu *koť* byla odvozena označení *koť* урь (*kocour*), *koťka* (*kočka*) i *koť* (*koťe*).

Není divu, že těsné soužití s lidmi se odráží v jazyce – kočičí vlastnosti a schopnosti se stávají inspirací pro různá přenesená pojmenování, slovní obraty nebo obrazná přirovnání. V češtině jich najdeme nepřeberné množství. To, že se zdrobnělinou kočičky označují jehnědy vrby podle jejich hebkého povrchu připomínajícího kočičí srst, není zase tak složité odhalit. Méně zřejmá je spojitost kočky a kotvy – i toto slovo vzniklo metaforickým přenesením, a to na základě podobnosti s kočičími drápy.

Slovem *kočka* můžeme v češtině vyjádřit více významů. Ty základní se pochopitelně vztahují ke kategorii kočkovitých šelem. Slovník spisovného jazyka českého (Nakladatelství Československé akademie věd, Praha 1960–71) je rozděluje na tři skupiny. Na prvním místě se uvádí definice kočky domácí. Dále je to malá nebo středně velká šelma s hustým kožichem (rodu *Felis*), případně samice kočkovité šelmy vůbec (např. rysí, lví kočka) a expresivně pak každá kočkovitá šelma (tygr, levhart).

Vedle toho slovník uvádí přenesené významy. Čteme-li věty „Kočka se přemísťuje ručně, vlastním pohonem nebo externím pohonem zpravidla pomocí lan“ nebo „Kočka je obvykle vybavena jedním zdvihadlem“, nemusíme se děsit. V technickém prostředí kočka znamená pojízdný vozík jeřábu se zdvihacím ústrojím (např. portálové jeřáby se podle konstrukce dělí na jeřáby s kočkou a jeřáby s otočným výložníkem). Motivací se můžeme jen domýšlet – zařízení se drží konstrukce po-

dobně pevně, jako se kočka dokáže udržet a pohybovat v koruně stromu nebo po krovech střechy. Snazší je odvodit souvislost mezi zvířetem a tzv. devítiočasou kočkou, tedy typem důtek, které původně sloužily pro těžší tělesné tresty u britského námořnictva. Spletená lanka s uzlíky bolestivě rozedřela a zranila kůži podobně, jako to dokážou kočičí drápy.

Kočka se také říká (přesněji spíše říkalo, dnes už jsou v módě jiné doplňky) rovněž kožešině nošené na límci či kolem krku nebo ramen (kabát s kočkou). Mimo oblast spisovného vyjadřování je slovem kočka na celém našem území běžně označována hezká žena nebo dívka. Slovník nespisovné češtiny (Maxdorf, Praha 2009) zaznamenává i synonyma *kočena*, *kočenka*, *koča* a *kočička* (pro úplnost dodávám, že posledním z nich se vulgárně označuje i ženské přirození). V brněnském hantecu se dívky pojmenovávají výrazem *kocór*. Není bez zajímavosti, že podle Slovníku spisovného jazyka českého expresivní vyjádření „to je kočka“ původně neznamenovalo ženu atraktivní, ale bytost lichotnou a úlisnou, užívalo se i pro falešného muže, falešníka. Dnes je tato charakteristika vyjadřována spíše přirovnáním být falešný, úlisný jako kočka.

Původ obratu je to pro kočku, který jsme převzali z němčiny, bývá vysvětlován bajkou o kováři. Jeho zákazníci mu za práci neplatili a jen poděkovali. Kovář proto přivázel v kovárně kočku a snažil se zákazníky vybidnout k placení slovy: To je pro kočku. Až když nebohá kočka pošla hlady, pochopili, že jen ze slov se žít nedá. Je poněkud překvapivé, že obrat byl na počátku 30. let v jazykovědném časopise Naše řeč (o něm blíže v Živě 2017, 1: VIII–IX) hodnocen slovy: „Výraz je to pro kočku ovšem nenáleží do slovníku jazyka spisovného; je to rčení vulgární, a i když se ho užije v projevu spisovném, vždycky na něm

1 Evropská forma kočky divoké (*Felis silvestris*). Foto M. Anděra

lpí známka vulgárnosti... nelze je proto pokládat za rovnocennou náhradu výrazů to nestojí za nic, to není k ničemu, třebaš mají význam velmi podobný.“

Stále živá jsou i přirovnání jsou na sebe jako pes s kočkou; hrát/pohrávat si s někým jako kočka s myší (zlomyslně někoho trápit před konečnou ránou nebo zničením, dávat mu falešnou naději na únik). Méně známá jsou úsloví učít starého kocoura myši chytat (chtít poučovat zkušenějšího) a svěřit kočce pečení (důvěřovat nespolehlivému; častěji říkáme udělat kozla zahradníkem).

Alespoň stručně zmiňme spojení kočičí hlavy (dlažba – někdy se jí říká i kočičáky), kočičí zlato (nepravé), kočičí oči (šedozelené), kočičí chůze, pohyby, krok (pružný, lehký, elegantní), kočičí muzika (nelibozvučná) a sedm kočičích životů.

Kocour je nerozlučně spjat s přívlastkem *mlsný* (ten inspiroval majitele restaurace k názvu *Mlsnej kocour*), případně to je starý kocour – pro obraz muže, který si s přehnaným zalíbením všímá žen, a to zvláště mladých, záletníka. Že jde o frazém stále živý, dokládá příklad ze současného tisku: „Zatímco dámy... jsou terčem posměchu, u starých kocourů se nevěra bere málem jako důkaz dobrého zdraví a vitality.“ Nejenom staří kocouři mívají tzv. kočkolap (či v ženském rodě kočkolapku), tedy luxusní auto nebo motocykl, které má zvýšit atraktivitu muže v očích žen. Např. na diskuzním fóru *AutoRevue* bylo možné sledovat odpovědi na otázku: Které auto je podle vás největší kočkolap neboli auto, které u slečen nejvíce boduje? Na internetu najdeme i krátký film nazvaný *Velorex* jako kočkolap nefunguje.

Každý, kdo zkoušel vymalovat místnost, ví, že má dávat pozor na kocoury čili šmouhy v nátěru. Truhláři znají kocoury jako druh hoblíku; jedna z firem specializujících se na toto náradí nabízí ve svém katalogu přímo velkého a malého kocoura na tvorbu drážek.

Ani kořata nezůstávají opomenuta, říkáme: jsem ospalý nebo utahaný jako koťe, být slepý jako koťe, hravý jako koťe, utopit jako koťe, tahat něco jako kočka kořata.

Repertoár obrátů inspirovaných kočkami je opravdu bohatý, jejich počátek bývá obvykle v hluboké minulosti. Ale ani současná doba na kočky nezapomíná. Na počátku 90. let se v řeči politiků a posléze v publicistice objevila složenina *kočkopes*, která expresivně odsuzuje něco nepovedeného, cokoli, co (údajně) nemůže tvořit fungující celek. Vladimír Just ve svém Slovníku floskulí (*Academia*, Praha 2005) konstatuje: „Kočkopsem bývá dodnes spolehlivě odrovnáván každý nepohodlný zákon, který stanovuje hranice (hygienické, ekologické, estetické, památkářské) tomu či onomu bezuzdnému podnikání.“ Jak se lze snadno přesvědčit na internetu, výraz *kočkopes* se v žurnalistickém slovníku zabydlel pevně. Našla jsem však i doklad, kdy je výraz užit pro vystižení vlastnosti: „Pokud toužíte po kočce, která je přítulná jako pejsek, věřte, i takové jsou! Kočkopes existuje, je to ragdoll!“

Patrně si vybavíte další obraty nebo výrazy inspirované kočkami; nám však na podrobnější jazykové „kočkování“ už bohužel nezbyvá na této stránce místo.